

Per proceduras cleras e decisiuns liantas

La Quotidiana tira bilantscha cun exponents da la maisa radunda rumantsch en scola

DA MARTIN CABALZAR

■ **La discussiun a la maisa radunda davart l'avegnir dal rumantsch en scola sa-ja stada «dira, dentant cordiala». Ella ha dentant purtà naginas conclusiuns concretas. Tut ils 70 participants èn dentant persuadids ch'i' d'ovra cooperaziun, dentant era cleras reglas davart la procedura e decisiuns liantas. La Quotidiana ha discurre s'enter la dieta cun intgins exponents per intervegnir lur bilantscha e lur conclusiuns.**

Tge bilantscha faschais Vos s'enter las discussiuns a la dieta dad oz?

Martin Jäger: Per l'emprima giada èsi reussì a la Lia Rumantscha da dumagnar tant adherents dals idioms sco adherents dal rumantsch grischun ad ina maisa radunda. Jau hai dentant constatà ch'i' era bleras maisas e che las maisas n'eran betg radundas, mabain quadras. Jau hai g' la pussaivladad da declarar pertge che la regenza ha fatg gist questa proposta en il rom da la revisiun da la lescha da scola. En quest connex hai jau punctuà pliras giadas che nus mategnain tar la lingua da scola il status quo. Cun in nov artigel davart ils meds d'instrucziun vulain nus dentant stgaffir la pussaivladad ch'ils meds d'instrucziun che vegnan declerads obligatorics pon era vegnir producids en ils idioms. Jau hai er empruvà da declarar che mo tras in tal artigel possia vegnir abolì il conclus dal cussegl grond da l'on 2003 d'edir tut ils meds d'instrucziun mo pli en rumantsch grischun. La regenza ha dentant mo la competenz da far propostas, las decisiuns vegnan prendidas dal cussegl grond. Sche il cussegl grond sposta questa decisiun resta la decisiun vinavante en vigur. En mes emprims mais en uffizi sco cusseglier guvernativ hai jau constatà ch'igl è dentant urgentamain necessari da prender ina decisiun partenent ils cudeschs da matematica per che magisters e scolars sappian vi da tge ch'els èn.

Martin Jäger, la situaziun è pia vinavante fitg numclera. Vegnis Vos a proponer a la regenza ed al cussegl grond da referier quest artigel da la nova lescha da linguas?

Martin Jäger: Quai n'è betg en cumpetenz da la regenza. La regenza ha deliberà la proposta per la nova lescha per mauns dal cussegl grond. Us è il cussegl grond responsabel per la chaussa. Jau hai represchentà oz e vegn er a represchentar avant il cussegl grond la proposta da la regenza.

Ins n'ha pia betg chattà in cumpromiss a questa maisa radunda e na vegn probabel era betg a chattar in cumpromiss en la sezziun rumantscha dal cussegl grond. Quai munta pia facticamain che

Maria Cadruvi, Rahel Hohl, Martin Jäger, Urs Cadruvi e Domenic Toutsch.

FOTO G. N. STIGIER

la maiortad tudestga dal cussegl grond cumonda la finala tge varianta(s) rumantscha(s) che vegnan instruidas en las scolas rumantschas?

Martin Jäger: La decisiun na vegn betg prida dad x ina maiortad, mabain dals 120 deputads che èn elegids dal pievel ed han l'incumbensa d'elavurar las leschas correspondentas. Il pievel ha tras iniziatiava e referendum alura la pussaivladad da prender posiziun en chaussa. Nus n'encunuschain en noss chantun betg ina reglamentaziun che lubescha a singulas gruppas da decider autonom davart ils fatgs che pertutgan mo ina gruppa suletta.

La dieta dad oz ha pia purtà nagut?

Urs Cadruvi: Na, la dieta dad oz ha tuttavia purtà insatge. Ella ha manà per l'emprima giada exponents da las gruppaziuns Pro idioms e Pro rumantsch ensemen cun represchentants da las vischnancas, magistralgia e cussegls da scola vi d'ina maisa. Da la discussiun è era resorti la necessitat da cuntinuar cun quests discurs era sch'ins ha anc betg chattà in cumpromiss. Quai dovra dentant temp.

Munta quai che la Lia Rumantscha supplitgescha il cussegl grond da spustar la decisiun da quest artigel davart ils meds d'instrucziun sin pli tard?

Urs Cadruvi: Nus essan en permanent discurs cun la sezziun rumantscha dal cussegl grond e quai pudess esser ina via per sclerir da rudent la situaziun ed alura prender ina decisiun che è alur era persistenta e na sto betg puspè vegnir midada suenter paucs onns. Dapli na vuless jau betg tradir per il mument.

Martin Jäger: Igl è pussaivel che il cussegl grond stritga l'artigel 34 per fixar questa problematica pli tard. Quai ha dentant per consequenza che la decisiun

da 2003 d'edir ils meds d'instrucziun mo en rumantsch grischun restass vinavante en vigur. Cun quai n'è il problem mo spustà, dentant betg schlià e chaschunass gronds problems als magisters che han d'applitgar quests meds obligatorics. Quai na surviv en scadin cass betg a la chaussa.

Las scolas da las vischnancas dal Grischun central e Val Müstair applitgeschan gia dapi 5 onns il rumantsch grischun en scola, las vischnancas da la Foppa dapi 4 onns. Quant fitg èn ils meds d'instrucziun per il stgalim superiur gia progredids?

Martin Jäger: La regenza ha elavurà in concept co il rumantsch grischun duai vegnir introduci en scola. La lescha da linguas dat dentant a las vischnancas la cumpetenz da decider en tge lungatg che quai duai succeder. Las vischnancas che èn sa decididas per il rumantsch grischun san quintar ch'els meds per il stgalim superiur vegnan ad esser a disposiziun cur ch'els scolars che èn vegnids alfabetisads en rumantsch grischun entran en il stgalim superiur.

En il cussegl grond è vegni infurmà ch'ins possia spargnar 100 000 francs annualmain cun edir ils meds mo en rumantsch grischun enstagl en ils idioms. Han ins pudì resguardar questa empermischun?

Martin Jäger: L'ediziun dals meds en rumantsch grischun custa naturalmain in bun ton dapli che questa mesura da spargn. Ils novs meds d'instrucziun che vegnan producids oz pretendan blera lavur e chaschunass gronds custs. Tar ils Grischuns tudestgs surpiglia il chantun ils meds da matematica tale quale dal chantun Turi. Il chantun paja sulet la transformaziun da quests meds didactics en rumantsch grischun e talian.

Presupponi che las iniziativa da Pro idioms vegnan acceptadas en las vischnancas da pionier. Ston ils uffants che èn vegnids alfabetisads en rumantsch grischun ed han giudì plirs onns instrucziun en rg puspè vegnir instruides en l'idiom ils proxims onns?

Martin Jäger: La midada d'ina lingua a l'autra è in enorm pass. Ils scolars e magisters stattan qua avant ina gronda sfida. Las vischnancas che han introduci il rumantsch grischun han fatg cun il chantun ina tscherta cunvegna ed han survegnì per questa introducziun tempriva relativ autas contribuziuns. Quai includeva era ch'in scolar che è vegni alfabetisà en rumantsch grischun na po betg midar pli tard gia en scola primara sin l'idiom. Quai chaschunass ina terribla confusiun. Per in return a l'idiom na datti naginas stipulaziuns legalas. Sco pedagog depluresch jau che jau n'hai betg quella cumpetenz da decider en quest cas da Cuir anor. Jau avertesch da far quel pass enavos e supplitgesch ils responsabels da resguardar en quest connex cunzunt motivs pedagogics per il bun da l'uffant. Tut l'auter fiss difficil. Damai che jau hai nagins meds giuridics enta pugn, sai jau mo avertir da betg far quel pass.

Co stat ei cun las contribuziuns che las vischnancas da pionier han retschavi per l'introducziun dil rumantsch grischun? Ston quels daners vegnir restituides tar in return als idioms?

Martin Jäger: Nus avain fatg ina cunvegna cun las vischnancas pertutgant questa emprova da scola. Uscheditg che questa emprova cuzza è il chantun pront da pajar. Tgi che extrescha da questa fasa d'emprova perda davent da quest termin las contribuziuns. Presumà che las vischnancas prendan la dretga soluziun pedagogica vegnin nus dentant a sustegnair vinavante quels uffants.

Na pretenda la midada da la lingua da scola betg ina midada da la constituziun communal e pretendess uschia in quorum da duas terzas da las vuschs?

Rahel Hohl: Tar nus a Castrisch na pretendia la midada da la lingua da scola betg ina midada da la constituziun communal. Sulet la cunvegna cun las vischnancas vischinas che fan part da la Corporaziun da scola Castrisch-Sevgein-Riein stuess vegnir midada.

Co statti en il cas concret sche duas vischnancas vulan restar tar il rumantsch grischun ed ina vul returnar tar l'idiom?

Rahel Hohl: Tuttas trais vischnancas ston esser d'accord cun la midada, uschi restà tut sco fin qua.

Fissi betg prudent sche las vischnancas da Castrisch, Sevgein e Riein spitgassan cun la decisiun davart la lingua da scola fin che la decisiun da la fusium da vischnancas en il perimenter da Glion plus vegn prida?

Rahel Hohl: Per mai fa quai tuttavia senn da spitgar. I dat dentant era tranter ils iniziants tals che pretendan ina decisiun immediata enfin che Castrisch po anc decider autonom. La pressiu da temp per prender ina decisiun crescha anc pli fitg gist en vista a la fusium che stat avant porta.

I fess pia teoreticamain era pussaivel che la vischnanca da Castrisch stuess s'enter la fusium anc midar ina giada la lingua da scola?

Rahel Hohl: Quai n'è betg d'excluder. Quai vala naturalmain era per tut las autras vischnancas.

Co valiteschan ils mediaturis ils resultats da la maisa radunda?

Bettina Bickel-Jaques: Nus avain pudì accompagnar ina dieta ch'è stada segnada da discussiuns da viva tensiun. Las posiziuns dals differents exponents èn stadas e restan vinavante fitg differentas. Nus avain operà cun ina metoda speziala. Las gruppas reunidas l'avantmezdi èn vegnidas zavradas il suentermezdi. Uschia han posiziuns cementadas adina puspè stuì vegnir verbalisadas, reponderadas e discutadas. En la furmaziun da mainis vi da las maisas essan nus vegnids in pass enavant. Nus avain vesi finamiras cuminaivlas ed erui nua ch'igl è necessari d'agir. En la runda finala èn alura las posiziuns extremas puspè vegnidas marcadadas cleramain. La discussiun sto denton anc ir vinavante. Cas cuntrari datti mo sperditer e nagins victurs.

Tge bilantscha faschais Vos s'enter las discussiuns a la dieta dad oz?

Rahel Hohl, presidenta communal da Castrisch

Anc adina tranter sutgas e bauns: Nossa vischnanca da Castrisch fa part dal Consorz da scola primara Castrisch-Sevgein-Riein. Sin fundament d'ina iniziativa che è vegnida inoltrada stuvain nus decider quest atun sche nus cuntinuain suenter 4 onns cun l'instrucziun en rumantsch grischun u sche nus stuvain returnar puspè a l'idiom. Malgrà las lungas e bunas discussiuns dad oz stun jau anc adina tranter sutgas e bauns. Las infurmaziuns che jau avess stuì avair per orientar la populaziun avant la votaziun n'hai jau er oz betg retschavi. Jau sun era da l'avis ch'ina tala decisiun dovria temp, entant ch'els iniziants insistan sin decisiuns spertas. Mes giavisch suenter il di dad oz è ch'i' restia betg mo tar discussiuns, mabain ch'i' vegnia tant pli

spert chattà soluziuns. Damai che bunas discussiuns dovran dentant temp, sperel jau che ils iniziants da Pro idioms laschian a nus il temp necessari per sclerir da rudent la chaussa. Jau sperel era che la debatta en il cussegl grond portia glich e scleriment en las dumondas avertas per che las autoritads communalas hajan in mussavia co proceder. La finala na vai betg mo per la politica, mabain per il bun da l'uffant.

Domenic Toutsch, Pro idioms Engiadina

L'avis dal pievel sto vegnir respectà: Jau m'hai imaginà questa dieta in pau auter. Jau sun stà da l'avis ch'ins stoppia sclerir l'emprim las dumondas giuridicas per pir alura discutir las dumondas pedagogicas. La finala èsi sa mussà che omduas èn pussaivlas, las dumondas giuridicas

ston probabel dentant anc vegnir scleridas en in circol pli pitschen. Las posiziuns da las duas gruppaziuns èn però cleras. La Pro idioms insista vinavante sin in tractament equal dal rumantsch grischun e dals idioms. Nus essan perquai da l'avis ch'els meds obligatorics per ils roms principals èn era da metter a disposiziun en ils idioms. Per vischnancas che han gia introduci il rumantsch grischun e vulan ussa returnar puspè a l'idiom dovri in temp da transiziu. La finala sto l'avis dal pievel vegnir respectà. Duas terzas da las vischnancas – e quai èn las fermas vischnancas rumantschas en la Cadi ed en Engiadina Bassa – vulan instruir vinavante l'idiom. Quellas vischnancas na pon ins betg simplamain ignorar cun betg metter a disposiziun ils meds didactics moderns correspondent.

Maria Cadruvi, Pro rumantsch

La Rumantschia sa fa ridicula cun pretendere cudeschs en sis variantas: Jau hai constatà gia l'avantmezdi che las posiziuns eran betg mo cementadas, mabain betunadas ed jau hai dubis che las fronts sajan vegnidas lumiadas fin la saira. L'uschenunada «soluziun pragmatica» proponida da la regenza maina usschè lunsch che tut las scolas pon far tge ch'el las vulan. Quai munta per il chantun Grischun in pass dubel enavos. Enstagl d'edir cudeschs da scola en set variantas sco fin qua vegnan ins uss ad edir cudeschs da scola en otg variantas. Quai ha da far nagut pli cun ina societad moderna da communicaziun. Per nus dal Manifest rumantsch èsi ina ortgadad da demonstrar en mintga cudesch da scola tut las varietads da las linguas pledadas. Probabel dovran tant il cussegl grond sco las vi-

vischnancas pli bler temp per sa decider. Ina spustada da la decisiun fa dentant mo senn sche las finamiras en cleramain definidas. Nus vulain pledar vinavante rumantsch en tut sias colurs idiomaticas e dialectalas, nus vulain dentant era ch'els uffants emprendian successivamain da scrire en ina suletta lingua unificada. Nus dal Manifest rumantsch n'essan betg d'accord cun la proposta da la regenza e nus sperain ch'il cussegl grond haja la curascha da far qua ina correctura. I na das-tga tuttina betg esser che la Rumantschia sa fa ridicula cun pretendere meds d'instrucziun en sis differentas variantas rumantschas. Tras il rumantsch grischun ha il rumantsch survegnì ina gronda plivalur ed ha conquistà ina preschientscha che na fiss betg stada pussaivla cun ils idioms. Il rumantsch grischun ha era fructifigà ils idioms.